

HISTORIOGRAFIA

MOŽNOSTI INTERDISCIPLINÁRNEHO PRÍSTUPU VO VÝSKUME SÚČASNÝCH DEJÍN (SOCIÁLNO-HISTORICKÁ METÓDA VO VÝSKUME ETNICITY)

ŠTEFAN ŠUTAJ – JANA ŠUTAJOVÁ

ŠUTAJ, Štefan – ŠUTAJOVÁ, Jana. Possibilities of an Interdisciplinary Approach in Contemporary History Research (Sociohistorical Method in Ethnicity Research). *Historický časopis*, 2024, 72, 2, pp. 193-222, Bratislava.

The use of a perspective on historical event and ethnicity, by means of problem-oriented sociological and socio-psychological research, has long been carried out by the research team at the Institute of Social Sciences of the SAS and its collaborators. The specific procedure of using the research of “postmodern” social sciences and humanities is called the sociohistorical method.

We can predominantly observe two procedures in the case of the use of the sociohistorical method: 1. Direct research – (initial, prior to the creation of the source) carried out in cooperation with representatives of other social sciences, which forms the future source of historical research. The historian, in collaboration with a specialist from another scientific discipline, forms the future source of historical research.

2. Indirect research (follow-up research), based on the use of the already conducted social science research (interviews, questionnaires, statistics, interpretation tables, graphs and other charts, graphs, diagrams, analyses) for the purposes of historical research, without the direct intervention of the historian at the stage of the “source” preparation. The historian implements a critique of the original sources, observing and critically evaluating what methods and procedures were used to create the material. The use of the socio-historical method is documented by the authors of the study with some examples from practice (Real change of ethnic identity – research of the change of ethnic identity on a sample of re-Slovakized people and their descendants; Looking at history in the passage of time - research on intergenerational memory using the sociohistorical method; Research on ethnicity and issues of history perception). Conjunction of the possibilities of the historian’s view of the present and the past through

sociology and social psychology research is illustrated in the study by comparing selected results of the conducted research from 2017 versus 2004. The presented experimental experience proves that the use of methods of sociology and social psychology as postmodern auxiliary historical sciences is a way they can be used as a source for the needs of research and interpretation of history.

Keywords: Ethnicity Research. Contemporary History. Sociohistorical Method.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2024.72.2.1>

1. Úvod. Využívanie výsledkov a metód iných vedných disciplín v historiografii

Využívanie teoretických a metodologických postupov a výsledkov práce iných vedných disciplín má v európskej historickej tradícii silné korene už od rozkvetu moderných spoločenských a humanitných vied od konca 19. storočia. Asi najznámejším z týchto moderných metodologických prúdov historickej vedy je francúzska škola *Annales*. V tomto smere je nespochybniteľnou autoritou aj inšpiráciou. V jednotlivých generačných vlnách výrazným spôsobom ovplyvnila metodológiu historického výskumu svojím zameraním (napr. orientáciou na spoluprácu s ekonomickými vedami) alebo zavádzaním nových výskumných konceptov (teória mentalít, koncept história a pamäť, miest pamäti a iné). Podobné trendy prevládali aj v ďalších „národných“ historiografiách na západe a húževnate sa im dokázali „brániť“ iba marxisticko-leninské historiografie, ktoré zostávali v zajatí triedneho prístupu k dejinám. Významnú úlohu vo výskumoch etnicity na Slovensku zohrali historici, ktorí najprv intuitívne, neskôr cielene vnímali „národnostnú otázku“ ako prostriedok, ako sa (zároveň s prebiehajúcim historickým výskumom) vysporiadať s novými typmi prameňov. Po páde komunistického režimu sa na Spoločenskovednom ústave SAV (SvÚ SAV) vytvorili podmienky pre výskum etnicity, národnostných vzťahov a dejín národnostných menšín. Práce Anny Jurovej sa stali pevným základom historického výskumu v oblasti výskumu rómskej menšiny. Významnú úlohu v rámci historiografického výskumu mali pri výskume Rusínov a Ukrajincov Marian Gajdoš a Stanislav Konečný a vo výskume nemeckej menšiny Soňa Gabzdilová a Milan Olejník. Vo výskume maďarskej menšiny sa najnovšia bibliografická literatúra zdieľa o existencii „*košickej historiografickej a minoritologickej školy*“.¹

1 PARENÍČKA. *Slovensko-maďarské storočie 1918/1920 – 2018/2020 v historických, historiografických, biografických a bibliografických poznámkach*. Martin 2021, s. 212-215, 232. Parenička píše o „*Šutajovej košickej historiografickej a minoritologickej škole*“.

Počas dlhoročného výskumu etnických vzťahov sa skupina výskumníkov pokúsila o efektívne prepojenie vedeckých metód viacerých vedných odborov. Volanie po nových témach a prístupoch často naráža zo strany historikov na bariéry ako je konzervatívnosť v myslení, metodologická náročnosť využitých postupov, nepripravenosť kooperovať, a teda aj akceptovať poznatky založené na širšom interdisciplinárnom prístupe. Špecifický pohľad na historickú udalosť a etnicitu, s využitím problémovo orientovaných sociologických a sociálno-psychologických výskumov využitý na SvÚ SAV, pracovne označujeme ako sociálno-historickú metódu.

V jednej z publikácií, ktorá sa zaoberá slovenskou historiografiou po roku 1989, jej autori ani nezaznamenali, že na SvÚ SAV dlhodobo existovalo oddelenie histórie, ani to, že sa jeho členovia usilovali o interdisciplinárnu spoluprácu a v oblasti výskumu etnicity a národnostných menšín dosiahli zaujímavé výsledky a použili aj netradičné výskumné metódy. V texte sa objavila iba zmienka o internetovom časopise *Človek a spoločnosť* (pripomeňme, že to bol prvý internetový časopis v oblasti spoločenských a historických vied na Slovensku a vznikol v roku 1998). Je potešiteľné, že autori prevzali hodnotenie z článku Eleny Mannovej,² ktorá už v roku 2004 upozornila na výskumy historikov, sociológov a sociálnych psychológov zo SvÚ SAV, ktorí sa „na základe medzinárodnej a transdisciplinárnej spolupráce“ usilovali o používanie „novších teórií a metód“.³

Práve spomínaný článok E. Mannovej upozornil na riziká a možno aj na jeden z dôvodov, prečo sa výskumy historikov a sociálnych psychológov SvÚ SAV nedostali do zorného poľa slovenských historikov. Podľa nej interdisciplinárna spolupráca vyvoláva „ambivalentné pocity“. Historici síce rešpektujú a uznávajú postupy spoločenskovedných disciplín vzťahujúce sa k dejinám, ale v ich využití vidia stieranie hraníc medzi disciplínami a kritizujú takýto postup, „to už nie je história“.⁴ Vzhľadom na to, že uplatnenie moderných metód je

2 MANNOVÁ. Clió na slovenský spôsob. Problémy a nové prístupy historiografie na Slovensku po roku 1989. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 239-246. Mannovej článok sa špecifikám postupov a metódam použitým pri týchto výskumoch nevenuje, iba konštatuje ich existenciu.

3 ŠKVARNA; KOŽIAK a KMEŤ. Slovenská historiografia v minulosti a dnes. (Reflexie vývoja po roku 1989). In SEDOVÁ, ed. *Pohľady do nedávnej minulosti a súčasnosti. Príspevok k stavu sociálneho a humanitného poznania*. Bratislava 2020, s. 48-76.

4 MANNOVÁ, Clió, s. 241. E. Mannová venovala pozornosť aktivitám výskumníkov na SvÚ SAV v súvislosti s problematikou historickej pamäte aj v ďalších prácach, napr.: MANNOVÁ. Új fogalmak – divat vagy szükségszerűség? In *Regio*, 2009, 20 évf, sz. 3, s. 81-86; MANNOVÁ. Jubiläumskampagnen und Uminterpretationen des Slowakischen Nationalaufstandes von 1944. In JAWORSKI a KUSBER, eds. *Erinnern mit Hindernissen : Osteuropäischen Gedenktage und Jubiläen im 20. und zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. Berlin 2011, s. 236.

dominantné predovšetkým vo vzťahu k súčasným dejinám (aj keď to neplatí absolútne), môže byť táto skutočnosť ďalším faktorom, ktorý sa podieľa na nepovšimnutí si výskumov tohto typu slovenskými historikmi.

V oveľa väčšej miere ako medzi historikmi reflektovali (či aspoň zaznamenali) spoločné historické a sociálno-psychologické výskumy slovenskí autori z iných spoločenských a humanitných vied. Pre predstaviteľov tu prezentovaného prúdu slovenskej historiografie je potešiteľná skutočnosť, že výsledky a publikácie, ktoré vznikli na základe interdisciplinárnej spolupráce sociálnych psychológov a historikov, zaregistrovali vedci v zahraničí.⁵

„Postmoderné“ spoločenské a humanitné vedy ako pomocné vedy historické
Historický výskum tradične vychádza z hodnotenia historickej udalosti a usiluje sa o zachytenie čo najpresnejšieho obrazu udalosti a jej chronologické zaradenie do kontextu iných historických udalostí a súvislostí.

Výskum dejín konca 20. a začiatku 21. storočia bude musieť čerpať aj zo zdrojov, ktoré vznikajú na základe interdisciplinárnej spolupráce a interpretáciou výskumov iných spoločenských vied. Súčasná historiografia musí počítat s tým, že bude mať obmedzené niektoré tradičné zdroje informácií o spoločnosti. Korešpondencia medzi osobnosťami verejného života, súkromná, priateľská korešpondencia, ale často aj bežná úradná korešpondencia sa v dôsledku zmien v komunikácii vytrácajú zo zdrojovej základne historika. Preniesli sa do elektronického sveta bez toho, aby bolo, najmä v neúradnej sfére, zabezpečené jej archivovanie. Naopak, tvoria sa nové typy prameňov, ktoré v minulosti neexistovali. Historici skúmajúci súčasné dejiny môžu okrem poznatkov moderných humanitných a spoločenských vied (ekonómia, geografia, demografia, kultúrna antropológia, vedy o umení a literatúre, štatistika a iné) využívať aj sociologický a sociálno-psychologický empirický výskum a tiež prieskumy verejnej mienky. Tak ako pri „klasických prameňoch“ musí byť historik schopný interpretovať pramene získané takýmto spôsobom. Posúdiť ich dôveryhodnosť, validitu (platnosť) materiálu, spôsob vzniku prameňa a ich objektivitu. Podobne ako historik starších dejín musí aj historik súčasných dejín vedieť, ako vznikol prameň,

5 Ilustratívne uvádzame: PAŁKA. Problematyka mniejszości narodowych na Słowacji. In PAŁKA, ed. *Współczesna Słowacja. Sytuacja wewnętrzna i pozycja międzynarodowa*. Wrocław 2010, s. 211-239; KUSALA. Nyelvi attitűdök vizsgálata két szociolinguistikai módszerrel. In *Fórum Kisebbségkutató Intézet*, 2021, Vol. XXIII, No 1, s. 31-62; KAMBARA. Minorities and Democratic Values: Affinity and Contradictions for the Hungarian Minority in Slovakia Post-1989. In *Russian and East European Studies*, 2018, issues 47, s. 65-85; WEINREICH and SAUNDERSON. *Analysing Identity: Cross-Cultural, Societal and Clinical Contexts*. London; New York 2013; KAMUSELLA. *Politics and the Slavic languages*. New York 2021; CORDELL; AGARIN and OSIPOV. *Institutional legacies of Communism: Change and Continuities in Minority Protection*. New York 2013 a iné.

s ktorým pracuje a podrobiť ho historickej kritike. Z hľadiska historickej vedy sociológiu, sociálnu psychológiu a iné vedné disciplíny môžeme označiť za postmoderné digitálne pomocné historické vedy.⁶

Pri hodnotení ich výsledkov musí historik pochopiť (čiastočne zvládnuť) základné princípy výskumného postupu sociológa a sociálneho psychológa. Musí vedieť vyhodnotiť a interpretovať napr. spôsob prípravy dotazníka, typy otázok a spôsoby ich formulácie, realisticky posúdiť distribúciu a zber dotazníkov, metódu počítačového spracovania údajov zhromaždených v dotazníku, interpretáciu tabuliek a ďalšie postupy nevyhnutné k správnej (vlastnej alebo akceptovanej) interpretácii materiálu a ovládať terminológiu disciplín, ktoré sa podieľajú na tvorbe empirického materiálu. Spojenie tradičných „remeselných“ zručností a schopností historikov s modernými poznatkami a prameňmi, ktoré vznikajú v prostredí digitálnych technológií, považujeme za nezvratný trend doby.

Dominantne môžeme sledovať v prípade využitia sociálno-historickej metódy dva postupy:

1. Priamy výskum – (iniciačný, predchádzajúci vzniku prameňa) realizovaný spolu s predstaviteľmi iných spoločenských vied, ktorý tvorí budúci prameň historického výskumu, za priamej účasti historika v rôznych fázach výskumu. Využíva aplikáciu historických (napr. z histórie etnických vzťahov, menšinovej politiky), sociálno-psychologických a sociologických znalostí (napr. teoretické a praktické znalosti o etnicite) pri stanovovaní metód výskumu, cieľov a formulácie výskumných otázok v dotazníku. Umožňuje cieleňé zameranie sa na určité skupiny obyvateľstva, a to z hľadiska etnického pôvodu a vnímania etnickej príslušnosti, ale napr. z hľadiska regionálnej identity, vekovej štruktúry a sociálnej alebo profesionálnej či vzdelanostnej stratifikácie spoločnosti. Historik týmto spôsobom spolutvorí budúci prameň historického výskumu a podieľa sa na jeho interpretácii. Prístup umožňuje koordináciu výskumných zámerov sociológie a sociálnej psychológie v rôznych fázach prípravy výskumu v kombinácii s metódami a poznatkami historického výskumu. Historik nemusí ovládať všetky postupy a metódy inej vednej disciplíny,

6 ZAVŘELOVÁ. Digital Humanities at Oxford summer school. In *Archivní časopis*, 2020, roč. 70, č. 3, s. 210-219. Za moderné pomocné vedy historické sa označujú vedy, ktoré sa včlenili do sústavy vedných odborov na konci 19. a začiatkom 20. storočia. Napríklad na 3. stupni vysokoškolského vzdelávania na FF UK v Bratislave boli medzi moderné pomocné vedy historické zaradené: historická geografia; historická topografia; historická toponymia; historická klimatológia; historická štatistika; historická demografia; historická antropológia; historická antroponymia; historická ikonografia. [online]. Dostupné na: <<https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/kapvh/studium/studijne-programy/studijny-program-pomocne-vedy-historicke-doktorandsky-stupen/>> [cit. 2022-03-04]. Tie sú aj v opise študijného programu pomocné vedy historické, ktorý bol platný do 31. augusta 2018. [online]. Dostupné na: <<https://www.portalvs.sk/sk/studijne-odbory/povodne-zobrazit/20111>> [cit. 2023-01-04].

ale získava informácie, ktoré mu umožňujú akceptovať validitu získaných výsledkov. Vo využití priameho postupu je jedinečnosť výskumov etnicity košickej minoritologickej historickej školy.

2. Nepriamy výskum (následný výskum) využíva už realizovaný výskum sociálnych vied (štatistiky, interpretačné tabuľky, grafy, diagramy, schémy, analýzy, dotazníky, rozhovory) pre účely historického výskumu, bez priameho zasahovania historika vo fáze prípravy „prameňa“. Historik realizuje kritiku pôvodných zdrojov, sleduje a kriticky hodnotí: aké metódy a postupy boli použité na vytvorenie prameňa. Aj v tomto prípade historik musí poznať, akým spôsobom materiál vznikol (dotazník, spôsob jeho prípravy, distribúcia, zber, spôsob počítačového spracovania, interpretácia tabuliek). Tiež musí poznať historické súvislosti doby, v ktorej prameň vznikol.

Prvé pokusy o využitie výskumov verejnej mienky v prácach historikov vznikli už v minulosti.⁷ Okrem rozsiahleho sociologického výskumu Sociologického ústavu ČSAV zo 60. rokov, ktorý sa týkal vedecko-technickej revolúcie,⁸ si pozornosť zaslúži inšpiratívny výskum stratifikácie socialistickej spoločnosti Pavla Machonina.⁹ Za zmienku stojí aj analýza výskumov verejnej mienky do roku 1989.¹⁰ Problematika etnicity po páde komunistického režimu bola významnou súčasťou výskumných aktivít sociológov, sociálnych psychológov a politológov v Európe aj na Slovensku. Práve sociológia národa a výskum etnicity sa najmä po roku 1989 stali dôležitým výskumným objektom postmodernej sociológie.¹¹ Podnetné výskumy etnických vzťahov uskutočnilo Národné osvetové centrum, ktoré nadviazalo na výskumy už z 80. rokov 20. storočia, neskôr v spolupráci s Fórum inštitútom pre výskum menšín v Šamoríne.¹²

7 BARNOVSKÝ. Slovenská spoločnosť v zrkadle výskumov verejnej mienky v rokoch 1948 – 1949. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 3, s. 469-503.

8 RICHTA et al. *Civilizácia na rázcestí – spoločenské a ľudské súvislosti vedecko-technickej revolúcie*. Bratislava 1967.

9 Čiastočne boli podrobené novému zhodnoteniu napr. v: TÍŽIK a KMEŤ. *Reforma alebo ľudová nespokojnosť?* In TÍŽIK a KMEŤ, eds. *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu 1968*. Bratislava 2016, s. 12-63; BÚZIK. *Nerovnosti na ceste k rovnosti*. In TÍŽIK a KMEŤ, eds. *Príliš ľudská tvár*, s. 586-646.

10 VANĚK. *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989 : analýza výsledků výzkumu veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989*. Praha 1994.

11 Podrobnejšie: LAIFEROVÁ. *Problematika národa v slovenskej sociológii. Formovanie prístupov k téme národa*. Bratislava 2017, s. 107-111.

12 SOPÓCI. *Kultúra spoluzitia obyvateľov národnostne zmiešaných oblastí južného Slovenska (záverečná správa z výskumu)*. Bratislava 2007; Z výskumov maďarskej menšiny spomenieme aspoň sociologické výskumy Zs. Lamplovej. (napr. LAMPL. *A szlovákiai magyarok politikai*

Z hľadiska vedeckého postupu spomínané všeobecné teoretické princípy a metodologické zásady spája skúmanie mechanizmu prenosu informácií v čase (t. j. z minulosti do súčasnosti) a zo širšieho spoločenstva ľudí k jednotlivcovi.¹³

2. Špecifická sociálno-historickej výskumnej metódy vo výskumoch etnicity, národnostných vzťahov (sonda do niektorých interdisciplinárnych výskumov)

Ukončenie jednej etapy výskumov o etnicite v Centre spoločenských a psychologických vied SAV – Spoločenskovednom ústave SAV v rokoch 1990 – 2021¹⁴ je jedným z dôvodov na sumarizáciu výskumu etnicity, menšín a menšinovej politiky na Slovensku.¹⁵ Za jeden z dôležitých výsledkov ústavu považujeme spôsob využitia výsledkov pre historický výskum.

Sociálno-historická metóda vo výskume etnicity je: využitie postupov sociologického a sociálno-psychologického empirického výskumu v prospech výskumu historických súvislosti a faktorov, ktoré ovplyvnili historický vývoj a kreujú

identitása 1989–1990-ben. Somorja 2020; LAMPL. *A szlovákiai magyarok szociológiája. Szlovákiai és magyar 1.* Somorja 2018; LAMPL. *A saját útját járó gyermek? Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról.* Pozsony 1999; sociologické a demografické výskumy Lászlóa Gyurgyíka zamerané na skúmanie asimilačných procesov v intergeneračnej reflexii (GYURGYÍK. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében.* Pozsony 2004); sociolingvistické výskumy zamerané na maďarskú minoritu, predovšetkým na bilingvizmus Gizelly Szabómihályovej, Istvána Lanstyáka a ďalších (napr. LANSTYÁK. *Maďarčina na Slovensku – štúdia z variačnej lingvistiky.* In *Sociologický časopis*, 2002, roč. 38, č. 4, s. 409-427).

- 13 BAČOVÁ a ŠUTAJ. Porovnanie prístupov historického a sociálno-psychologického výskumu: model spolupráce. In VAJDOVÁ, ed. *Interdisciplinárne prístupy k interdisciplinárnym a sociálnym vedám.* Bratislava 1994, s. 45-51.
- 14 Roku 2021 úspešne skočilo riešenie projektu č. APVV15-0475 *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)* – (TESS2) a zároveň časť výskumníkov, ktorí sa podieľali významnou mierou na riešení projektu, odišla do dôchodku (J. Výrost a M. Homišinová) alebo sa stali emeritnými vedeckými poradcami ústavu (Š. Šutaj).
- 15 O výskumných projektoch a publikačných výstupoch je informácia napr. v: HOMIŠINOVÁ; BAČOVÁ a FRANKOVSKÝ. Zo sociologicky a sociálno-psychologicky orientovaných výskumov národov a národností po roku 1989. In ŠUTAJ, ed. *Národ a národnosti. Stav výskumu po r. 1989 a jeho perspektívy.* Prešov 2004, s. 308-325; ŠUTAJ, Štefan. Interdisciplinary Accesses in the Researches of the Slovak-Hungarian Relationships in History. Possibilities of Cooperation of the Humanitarian and Social Sciences. In IEDA and NAGAYO. *Transboundary Symbiosis over the Danube: Rethinking the mening of Symbiosis-Past, Present And Future III.* Tokyo 2018, s. 77-92; ŠUTAJ. Tendencie výskumu národnostných vzťahov a národnostnej politiky na Slovensku. In ŠUTAJ; REGINÁČOVÁ a HELDÁKOVÁ, eds. *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí.* Prešov 2017, s. 8-24.

vytváranie postojov, názorov a stereotypov na dejiny v súčasnosti. Vzhľadom na množstvo realizovaných projektov a empirických výskumov etnickej identity, vzťahov a národnostnej politiky v rokoch 1990-2021, sa pokúsime vybrať tie výsledky, ktoré považujeme za najdôležitejšie z hľadiska historickej vedy. Samotným výsledkom a dátam sa nebudeme podrobnejšie venovať.

Priama sociálno-historická metóda znamená, že sa historici podieľali na realizácii výskumu (vzniku prameňa) inej vednej disciplíny, od stanovenia otázok v dotazníku, cez výber respondentov, distribúciu dotazníkov, ich spracovanie, vyhodnotenie a interpretáciu. Vo výskumoch SvÚ SAV riešitelia projektov zisťovali názory a postoje respondentov obyvateľov z národnostne zmiešaného územia na stav, minulosť a perspektívu skúmanej problematiky. Dotazníky spracované na základe sociálno-historickej metódy sa usilovali o ciele kladenie otázok aj na dejiny, hľadanie súvislosti v širokom spektre socio-demografických ukazovateľov či teoreticko-metodologických charakteristík etnicity (nacionalizmus, typy etnicity, postojov, stereotypov, charakteristiky osobnostných vlastností). Využitie uvedených aspektov umožnilo interpretovať zistené štatistické údaje, transformovať ich prostredníctvom vyššieho stupňa triedenia a hodnotiť ich významnosť (validitu). Zisťovali, aké faktory a v akej štatistickej významnosti sa podieľali na zistených ukazovateľoch. To je oproti iným realizovaným výskumom a prieskumom pridaná hodnota. Tým presahujú rámec prieskumov verejnej mienky a znalostne orientovaných prieskumov na etnické alebo historické témy, ktoré sa v podmienkach Slovenska realizovali aj v iných výskumoch.¹⁶

Uplatňovanie sociálno-historickej metódy súvisí s prepojením odborných záujmov reprezentantov sociálno-psychologického výskumu na SvÚ SAV, ktorých vedúcou osobnosťou bol Jozef Výrost, v kooperácii s Vierou Bačovou, Alenou Zel'ovou a neskôr sociologičkou Máriou Homišinovou, najvýznamnejšími protagonistami spolupráce sociálnej psychológie s historikmi. Zo strany historikov kľúčovú úlohu v koncipovaní metódy a jej realizácii vo výskume mal Štefan Šutaj, spolu s ďalšími protagonistami interdisciplinárnej spolupráce (Marian Gaj-

16 Tieto typy výskumov (prieskumov verejnej mienky) obyčajne zisťujú percentuálny podiel výpovedí na otázku týkajúcu sa vedomosti o dejinách alebo hodnotenia významných historických osobností. Tým nechceme znižovať význam týchto výskumov, ktoré sú súčasťou nepriamej metódy. Napríklad výskumy Ústavu politických vied SAV (napr. PEKNÍK, ed. *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Bratislava 2006). Pri opakovaných výskumoch k tej istej problematike a s tými istými otázkami je možné sledovať aj vývoj v oblasti výskumu historickej pamäti napr. pri problematike slovenského štátu alebo názoroch na historické osobnosti u mladej generácie. (Např. GYARFÁŠOVÁ. Sonda do historickej pamäti slovenskej spoločnosti zaoštrná na mladých. In *Annales Scientia Politica*, 2015, roč. 4, č. 1, s. 23-33.) Podobný charakter mali aj výskumy Inštitútu pre verejnú otázku. Nie je však našim cieľom rozoberať všetky výskumy týkajúce sa etnicity v období po roku 1989.

doš, Zlatica Sáposová a neskôr nová generačná vlna organizačne prepojená aj na SvÚ SAV a FF UPJŠ v Košiciach: Lucia Heldáková, Mária Ďurkovská, Jana Šutajová a Nikola Regináčová).

Vychádzajúc z metodiky výskumu etnicity (etnických vzťahov a politiky), hlavnou metódou vo väčšine výskumov bol rozsiahly sociálno-psychologický dotazník obsahujúci segmenty z historickej minulosti a súčasnosti, z ktorej sa v priebehu plynúceho času stávala blízka minulosť. Začiatky vytvárania podmienok pre interdisciplinárnu spoluprácu vo výskume národnostných menšín na SvÚ SAV sa datujú pred rok 1989.¹⁷

Plne sa však mohla uplatniť až po „nežnej“ revolúcii. Po roku 1990 sa realizovali viaceré výskumy, ktoré sa zameriavali na postavenie etnických spoločností, vzťahov majority a minority, národnostne podmienených aktivít a interetnických vzťahov. Ich súčasťou bolo napr. aj vymedzenie atribútov etnickej identity, identifikačných mechanizmov, odhaľovanie etnických faktorov determinujúcich stav etnickej identity.¹⁸

17 Výskum národnostných menšín na SvÚ SAV do roku 1990 prebiehal paralelne a výraznejšie prepojenia výskumných záujmov, napriek spoločným výskumným tímom, neexistovali. Historická skupina sa zaoberala dejinami národnostných menšín po druhej svetovej vojne. Skupina sociálnych psychológov skúmala teoreticko-metodologické aspekty minoritnej problematiky a svojej disciplíny (stereotypy, postoje, sebaobraz, sociálna interakcia, škála sociálnej vzdialenosti a iné), riešili problematiku výberu vzorky, formulovania otázok a spracovania dotazníkov. Prvé výskumy sa už koncom 70. rokov realizovali na vzorkách stredoškolskej mládeže. (ZELOVÁ. *Etnické postoje príslušníkov slovenskej a maďarskej národnosti v súvislosti s hustotou národnostného osídlenia*. In *Vedecké informácie SVÚ SAV*, 1981, roč. 3, č. 1, s. 47-70; VÝROST. *K aktuálnym metodologickým problémom sociálno-psychologického výskumu národnostných vzťahov (výber respondentov výskumnej vzorky)*. In *Vedecké informácie SVÚ SAV*, 1981, roč. 3, č. 2, s. 83-95). Sociologický a sociálno-psychologický výskum z roku 1982 sa zamerl na uplatňovanie ústavného zákona o postavení národností (identita, zastúpenie v zastupiteľských zboroch, práva príslušníkov národnostných menšín, činnosť kultúrnych zväzov). Roku 1987 sa realizoval zber údajov reprezentatívneho výskumu, v ktorom boli zozbierané dotazníky od 2000 respondentov z ôsmich okresov Slovenska. Bol to jeden z prvých výskumov takéhoto rozsahu v oblasti výskumu národnostných menšín a bol dôležitý pre ukotvenie sociálno-psychologickej línie výskumu etnicity. Historická línia vo výskume absentovala. (Podrobnejšie o tejto etape výskumu etnicity: VÝROST a ZELOVÁ. *Sociálno-psychologický výskum národnostných vzťahov. Úvod do etnopsychológie*. Bratislava 1988.).

18 V texte sa venujeme väčšinou výskumom v slovensko-maďarskom prostredí. Významný bol aj výskum ďalších menšín. Výsledky boli publikované v monografii: GAJDOŠ at al. *Rusini/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia. K vybraným výsledkom historicko-sociologického výskumu v roku 2000*. Prešov 2001 (spoluautormi boli: sociologička M. Homišinová, psychológovia F. Baumgartner, M. Frankovský a historici S. Konečný a Š. Šutaj). Súčasťou výskumu etnicity na SvÚ SAV boli aj aktivity v tzv. cigánskom tíme pod vedením V. Bačovej (BAČOVÁ, ed. *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov*. Košice 1989.). Roku 1987 uskutočnili reprezentatívny výskum „cigánskej“

Prvý výskum etnických vzťahov po páde komunistického režimu

Prvý z výskumov s významným priamym vstupom historikov do výskumného procesu sa uskutočnil v roku 1990. Realizoval sa ako empirický výskum *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska*. Analyzoval vzájomné vzťahy na Slovensku žijúcich etnických spoločností. Výskum tohto zamerania si vyžiadala nielen situácia v prvom roku spoločenskej transformácie slovenskej spoločnosti po revolúcii v roku 1989. Príprava otázok s historickým „nádychom“ mala napriek spolupráci v interdisciplinárnych tímoch skôr intuitívny charakter. Zber údajov medzi respondentmi sa uskutočnil v máji 1990. Bol to v tom čase jediný výskum, ktorý sa týkal priamo etnickej identity obyvateľstva.¹⁹ Bol zameraný na identifikáciu názorov na postavenie maďarskej a „rusínsko-ukrajinskej“ menšiny na Slovensku a Slovákov žijúcich v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska. Otázky boli rozdelené do troch tematických okruhov: Názory a stanoviská obyvateľov Slovenska na národnostný vývoj z historického a súčasného aspektu; Hodnotenie vzájomných národnostných vzťahov obyvateľstvom SR; Etnická identita obyvateľov Slovenska. Výskum bol prezentovaný ako aplikovaný výskum, v ktorom boli použité sociologické, sociálno-psychologické a historické „prostriedky“ analýzy získaných údajov. Realizoval sa v národnostne zmiešaných oblastiach na vzorke 1700 respondentov.²⁰

Otázky položené v tomto výskume boli jednoduché, väčšinou zatvorené (ponúkali respondentovi alternatívy). Týkali sa napr. aj názorov na hranice, na názvy miest a dedín na juhu Slovenska, na dedičstvo národnostných vzťahov po páde komunistického režimu. Aj z dnešného pohľadu sú zaujímavým svedectvom o postkomunistickej dobe. Zistené výsledky naznačovali, že nielen poznanie, ale najmä vnímanie dejín etník zohráva dôležitú úlohu vo formovaní postojov, stanovísk a stereotypov etnicky rozdielneho obyvateľstva. Zároveň ukázali, že cesta spolupráce psychológov, sociológov a historikov je progresívna cesta pre ďalšie výskumné aktivity.²¹

rodiny na vzorke okolo 2000 rómskych rodín (o rodinách, partnerstve, rodičovstve, bývaní, majetkových pomeroch, vzdelanostnej, kvalifikačnej štruktúre, manželských vzťahoch atď.). Žiaľ, počas reforiem SAV na začiatku 90. rokov sa tím rozpadol. Významným spôsobom prispel k prieniku výskumov sociálnej psychológie a historiografie.

- 19 ZELOVÁ. Identita príslušníkov etnických menšín z národnostne zmiešaných oblastí Slovenska – sociálno-psychologický prístup. In *Slovenský národopis*, 1991, roč. 39 č. 2, s. 132-142.
- 20 Hlavným výstupom bola výskumná správa: PAUKOVIČ et al. *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska*. Košice 1990 (spoluautormi správy boli: V. Bačová, M. Gajdoš, M. Homišinová, S. Konečný, Š. Šutaj, J. Výrost a A. Zel'ová).
- 21 PAUKOVIČ et al., *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín*.

Výskum etnicity a slovensko-maďarských vzťahov na vzorke učiteľov

Ďalší spoločný výskum slovensko-maďarských vzťahov sociálnych psychológov a historikov sa uskutočnil v roku 1992. Bol súčasťou riešenia projektu *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských zmien*.²² Vychádzalo sa z predpokladu, že učitelia sú významnou skupinou, ktorá má možnosť ovplyvňovať názory a postoje obyvateľstva vzhľadom na svoj status v spoločnosti. Pre komparáciu výsledkov sa vytvorili tri skupiny respondentov – Slováci z etnicky homogénnych oblastí, respondenti maďarskej národnosti a Slováci z etnicky zmiešaných oblastí.²³ Zisťovali sa vzájomné súvislosti medzi vnímaním a hodnotením slovensko-maďarských vzťahov (v minulosti a v čase realizácie výskumu) a niektorými etnickými a sociálno-psychologickými charakteristikami (národnostná príslušnosť, jej uvedomenie a prežívanie, národnostné zloženie lokality a rodinného prostredia, sociálna akceptácia iných etník, akceptácia maďarského jazyka na Slovensku). Prepojenie medzi historickými faktmi a sociálno-psychologickými charakteristikami bolo novou pridanou hodnotou výskumu. Historická dimenzia bola zabezpečená nielen funkčnou účasťou historika počas empirického výskumu (od prípravy dotazníka až po jeho interpretáciu) v tíme, ale aj tematicky. Otázky sa týkali vnímania historických krívd, spravodlivosti historických hraníc, akceptácie autonómie, akceptácie slovenských a maďarských historických osobností aj osobností porevolučnej politiky.

Reálna zmena etnickej identity – výskum na súbore reslovakizantov

Príkladom efektívnej kombinácie výskumných metód historiografie a sociálnej psychológie bol výskum etnickej identity na vzorke reslovakizantov a ich potomkov s využitím konceptu mezdigeneračnej pamäte. Výber výskumnej vzorky bol pripravený historikom na základe historického archívneho výskumu.²⁴ Vy-

22 Záverečným výstupom projektu bola monografia: ZEĽOVÁ et al. *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien*. Bratislava 1994. (Spoluautormi boli: V. Bačová, S. Hadušovská, M. Homišinová, M. Olejník, V. Paukovič, Š. Šutaj a J. Výrost). Podobný výskum zisťujúci názory na minulosť a vzájomné vzťahy sa uskutočnil neskôr aj na vzorke slovenskej inteligencie v Maďarsku. Podrobnejšie: HOMIŠINOVÁ; VÝROST a ŠUTAJ. *Konfliktné body slovensko-maďarských vzťahov (vnímanie spoločnej histórie a hodnotenie národnostných vzťahov Maďarmi na Slovensku a Slovákmi v Maďarsku)*. In ŠUTAJ, ed. *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov 2005, s. 158-169.

23 Výsledky boli sumarizované v práci: ZEĽOVÁ et al. *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálno-psychologickými charakteristikami (výsledky výskumu v súbore učiteľov)*. Košice 1992 (spoluautormi boli: V. Bačová, Š. Šutaj a J. Výrost).

24 ŠUTAJ. *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice 1991.

braní respondenti, rodiny alebo predkovia prešli v prvej polovici 20. storočia reálnou zmenou deklarovanej etnickej identity v slovensko-maďarskom prostredí – reslovakizáciou. Výskum sa uskutočnil na prelome rokov 1992 a 1993 v troch typoch obcí na Slovensku (etnicky homogénne slovenské a maďarské obce; etnicky heterogénne – slovensko-maďarské obce), ktorých obyvatelia dokázateľne oficiálne (žiadosťou) menili národnosť. Významnú úlohu zohral vek respondentov. Tí boli rozdelení do kategórie starých rodičov, rodičov a vnukov reslovakizantov.²⁵ Predvýskum sa uskutočnil v obciach Buzica a Bidovce. Výskum reslovakizantov sa realizoval v obciach Biel, Dvory nad Žitavou a Čečejevce.

Respondenti dostali dva dotazníky. Dotazník osobnej a etnickej histórie rodiny („historický“ dotazník) a dotazník na zisťovanie štruktúry identity (výskumnou metódou Identity Exploration – IDEX Petra Weinreicha).²⁶ V „historickom“ dotazníku boli zisťované údaje o etnickej identite, jazykovej komunikácii v obci a v rodine atď. Vybrané osoby nevedeli, že ich výber sa uskutočnil na základe toho, že ich predkovia prešli zmenou etnickej identity v rámci reslovakizačnej akcie z povojnového obdobia. Pri interpretácii výsledkov bola dôsledne zachovaná anonymita respondentov. Výskum analyzoval, ako reslovakizácia ovplyvnila etnické vedomie, postoje a identitu respondentov. Tí sa vyjadrovali, ako vo všeobecnosti vnímajú zmenu etnickej identity, či vedia o reslovakizácii, ako by interpretovali a hodnotili túto historickú udalosť. Výskum umožňoval pri interpretácii historických udalostí evidovať zmeny a postoje respondentov k historickej udalosti a to aj vtedy, keď sa výskumný problém z hľadiska vedných disciplín formuloval odlišne (historik skúmal historickú udalosť – reslovakizáciu, sociálna psychologička zmenu etnickej identity).

Cieľom výskumu bolo odhaliť konflikty a krízy etnickej identity osobnosti, ktoré majú korene v historických udalostiach zasahujúcich etnicitu (t. j. komplex etnických prežívaní). Zároveň výskum vychádzal z premisy, že transgeneračný prenos a socializácia ovplyvňujú vnímanie historických udalostí priameho účastníka udalosti prenášaním vnútorného prežívania dejín na potomkov a ich názory a postoje. Uplatnenie historicky orientovaných otázok na vnímanie minulosti, ale najmä na spôsob fungovania historickej pamäte v súvislosti s etnickou identitou boli dôležitým krokom na ceste k systematickému postupu a využívaniu nielen metód, terminológie sociálnej psychológie, ale najmä cieleného zapojenia

25 Výsledky predvýskumu a “historického dotazníka” boli prezentované v štúdií ŠUTAJ. Zmeny národnej identity v historickom vývoji. In PLICHTOVÁ, ed. *Menšiny v politike. Kultúrne a jazykové práva*. Bratislava 1992, s. 164-168, aj v poslednej kapitole práce: ŠUTAJ, *Reslovakizácia. Zmena národnosti*, s. 41-44.

26 Charakteristika metodiky vrátane plného textu oboch dotazníkov je v práci: BAČOVÁ. *Etnická identita a historické zmeny. Výskum obyvateľov vybraných obcí Slovenska*. Bratislava 1996, s. 79-83.

historika do prípravy výskumu, zostavovania otázok a interpretácie získaných poznatkov. Výsledkom boli aj tri línie interpretácie výsledkov. Dominantné boli výsledky sociálno-psychologického charakteru o formovaní etnickej identity.²⁷ Druhým typom výstupov boli práce historickej povahy, v ktorých boli výsledky spoločného vedeckého postupu.²⁸ Treťou líniou boli spoločné štúdie a vystúpenia na konferenciách.²⁹

Dôležitým faktorom, ktorý sa podpísal na tom, že historici mohli participovať na takomto výskume bola skutočnosť, že sa historici na SvÚ SAV mohli, s pomocou českého historika Karla Bartoška žijúceho vo Francúzsku, oboznámiť s moderným prúdom francúzskej historiografie orientovanej na vedecký koncept „dejiny a pamäť“.³⁰ Z konceptu dejiny a pamäť sa tak mohol stať teoretický koncept využiteľný na interdisciplinárny pohľad na historickú udalosť. Predmetom historického výskumu sa stalo, akým spôsobom historická udalosť „žije“ vo vedomí, ako vnímanie historickej udalosti (ale aj predmetu výskumu sociálno-psychologických entít) ovplyvnila doba, okolnosti a súvislosti dobového koloritu, pozícia subjektu posudzujúceho historickú udalosť v stratifikačnej štruktúre spoločnosti, prípadne aj iné okolnosti. Tento prístup prekročil hranice rýdzo historického pohľadu na „udalosť“ a vytvoril podmienky pre čiastočné eliminovanie chronologickej bariéry, ktorá spoločenským vedám a ich výskumom realizovaným v konkrétnom čase neumožňovala pozrieť sa do minulosti.³¹

Pohľad na dejiny v plynúcom čase – výskum medzigeneračnej pamäti

Cielený pohľad nielen na súčasnosť, ale aj na minulosť založený na výskumných skúsenostiach a nových konceptoch sa realizoval aj vo výskume medzigeneračnej pamäti. Išlo o pohľad bádateľa z jedného časového bodu (v ktorom sa realizoval zber údajov) na udalosti, javy a vzťahy v spoločnosti tak, ako ich vnímali rôzne generácie. V rámci projektu *Medzigeneračná pamäť ako mediátor formovania nových identít v procese transformácie slovenskej spoločnosti* sa uskutoč-

27 BAČOVÁ, *Etnická identita a historické zmeny*.

28 Napríklad v práci: ŠUTAJ, *Reslovakizácia. Zmena národnosti*.

29 BAČOVÁ and ŠUTAJ. Re-slovakization. The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak-Hungarian Environment. In DEVETAK; FLERE and SEEWAN, eds. *Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe*. München 1993, p. 239-243; BAČOVÁ a ŠUTAJ, Porovnanie prístupov historického a sociálno-psychologického výskumu, s. 45-51.

30 V marci roku 1993 sa uskutočnilo prvé stretnutie stredoeurópskych a francúzskych historikov *Histoire et mémoire, collaboration et résistance* v Prahe. Nasledovali ďalšie stretnutia v Paríži a v Starej Lesnej, ktorých výsledky boli publikované v zborníkoch Francúzskeho ústavu pre výskum v spoločenských vedách (CEFRES) v Prahe a parížskom časopise *La nouvelle alternative*.

31 Pozri napr. BAČOVÁ, ed. *Historická pamäť a identita*. Košice 1996.

nili dva empirické výskumy – v roku 1995 a 1998. Pre historika to znamenalo priblížiť sa k sociologickému a najmä sociálno-psychologickému chápaniu problému. Výskum vnímal medzigeneračné zmeny a vzťahy nielen ako konflikt, ale aj ako prenos, odovzdávanie a prijímanie generačných skúseností. Proces, ktorý v dejinách prebieha permanentne, ale bez vážnej reflexie historikmi. Cieľom výskumu z roku 1995 bolo empiricky zachytiť vnímanie osobnej a sociálnej identity príslušníkmi rôznych generácií, a to na mikro (osobná úroveň, prežívanie vlastnej identity), mezo (stotožnenie sa jedinca so svojimi životnými rolami) a makro (prežívanie príslušnosti k spoločenským útvarom) úrovni života v meniacich sa životných situáciách. Z pohľadu historika výskum poskytol údaje o tom, ako tri generácie vychované v rôznych politických režimoch, ovplyvnené rôznymi sociálnymi a ekonomickými faktormi, líšiace sa etnickou príslušnosťou, hodnotili svoj vzťah k v dotazníku ponúkaným entitám, životným situáciám a udalostiam. Medzigeneračné súvislosti sa zisťovali hodnotením seba (respondenta) a jeho pohľadu na predchádzajúce generácie (ascendentov) a nasledujúcu generáciu (descendentov). Pre zber údajov boli vytvorené tri súbory respondentov s maturitným a vysokoškolským vzdelaním: u mladých ľudí vo veku 20 – 25 rokov, v strednom veku 40 – 45 rokov a u starších ľudí nad 60 rokov. Účastníci výskumu (slovenskej, maďarskej, rusínskej a ukrajinskej národnosti) triedili výroky o etnicite, etnickej identite, hodnotenie súčasnosti a histórie Slovákov a Slovenska.³² Vnímanie historických udalostí bolo možné skúmať na časovej osi na základe odpovedí troch generácií. Zisťovalo sa, ako sa na ten istý problém (udalosť, napr. problém vojnovkej Slovenskej republiky, Slovenského národného povstania a i.), ktorý polarizoval slovenskú spoločnosť, pozerali generácie žijúce v produktívnom veku v rôznych etapách dejinného vývoja.³³

Ukázalo sa, že transgeneračný prenos informácií v procese socializácie zabezpečuje kontinuitu, ale zároveň obsahuje potencie prenášania odlišností v interpretácii histórie a historických faktov a súvislostí (faktov, názorov, postojov, vnímania krívd...).

Výskum ukázal kvalitatívne generačné (ale aj regionálne) rozdiely vo vnímaní sociálnych javov, etnicity a jej kategórií aj histórie. Výsledky (tabuľky vytvorené na základe štatistického spracovania) boli interpretované na pozadí inštrumentalistického/situacionistického alebo primordialistického/konstruktivistického prístupu respondentov k etnicite, ktoré boli teoreticky rozpracované v štúdiách sociálnych psychológov.³⁴ Boli zistené podstatné rozdiely pri hodnotení via-

32 Výsledky boli publikované v kolektívnych monografiách: BAČOVÁ, ed., *Historická pamäť a identita*; BAČOVÁ a KUSÁ, eds. *Identity v meniacej sa spoločnosti*. Košice 1997.

33 ŠUTAJ. Súčasná slovenská spoločnosť a pamäť ako jej diferencujúci činiteľ. In BAČOVÁ, ed. *Historická pamäť a identita*, s. 118-135.

34 Pozri ďalej BAČOVÁ. Primordiálny versus inštrumentálny základ etnickej a národnej identi-

cerých predložených entít v súvislosti s vnímaním minulosti. Primordialisti sa napr. viac identifikovali s názormi, ktoré prisudzovali svojim ascendentom. Viac sa identifikovali s entitami ako Maďari na Slovensku, Maďari v Maďarsku, Spolužitie (politická strana). Vnímali veci tak ako ich rodičia, v zhode s tradíciami. Inštrumentalisti sa viac angažovali pri hodnotení súčasnosti a boli kritickejší vo vzťahu k súčasnosti aj minulosti, negatívnejšie hodnotili takmer všetky etnické a politické entity.³⁵

Teoretické konštrukcie boli síce výsledkom práce sociálnych psychológov, ale významnou mierou ovplyvnili ďalšie výskumy tým, že ich bolo možné využiť pri formulovaní historicky orientovaných otázok ako jeden z diferenciálnych princípov, spoločne s trojgeneračnou líniou výskumu, vekom (časom) ako chronologickým faktorom a princípom sledovania etnicky zmiešaných a etnicky homogénnych regiónov.

Existujú rozdiely medzi historickým prístupom k historickej pamäti a sociálno-psychologickým a sociologickým prístupom k medzigeneračnej pamäti. Je to dané predovšetkým spôsobom výskumu a možnosťami práce s prameňmi. Z hľadiska práce historika je kľúčovým fenoménom čas. Pre sociológiu a sociálnu psychológiu je dôležitá interpretácia výsledkov výskumov bezprostredne po uskutočnení výskumu (potom už nie je zaujímavý napr. pre vedecké časopisy, lebo prezentované dáta sú „staré“). Ak sa na zistené výsledky pozeráme z hľadiska historiografie, je ich možné prezentovať v historických súvislostiach a výsledok sa stáva historickým prameňom. Historiografia skúma problém na časovej osi a metódy jej výskumu obmedzene umožňovali skúmať rozdiely medzi jednotlivými generáciami žijúcimi v tej istej dobe. Rozdielne pohľady na problém sú vnímané viac na základe politickej príslušnosti, náboženstva, sociálnej alebo profesijnej príslušnosti. Tento prístup sa však môže čiastočne zmeniť, ak sa súčasťou prameňov pre historika najnovších dejín stanú sociálno-psychologické a sociologické výskumy. Metódy sociálnej psychológie a sociológie v oblasti výskumu medzigeneračnej pamäti umožňujú získať pohľad na minulosť z jedného časového bodu (horizontálna rovina), tak ako ju vnímajú rôzne generácie žijúce v tej istej dobe. Za pomoci sociologického a sociálno-psychologického výskumu môžeme zisťovať, aké sú rozdiely v inštrumentalizácii historickej udalosti v čase zberu údajov. Môžeme však identifikovať aj rozdielne generačné pohľady na dejiny vyplývajúce z prežívania minulosti, teda ako historický vývoj a historické skúsenosti ovplyvnili interpretáciu historickej udalosti. Umožní rozšíriť pohľad na historickú udalosť na chronologickej osi cez vertikálnu rovinu. Výsledkom

ty. In *Československá psychologie*, 1997, roč. 41, č. 4, s. 303-313.

35 HOMIŠINOVÁ; BAČOVÁ a FRANKOVSKÝ, Zo sociologicky a sociálno-psychologicky, s. 313-315; BAČOVÁ. Primordialistické konštruovanie národa na Slovensku – medzigeneračné porovnávanie. In *Československá psychologie*, 1999, roč. 43, č. 3, s. 205-215.

je aj zistenie, že ľudí rozdeľuje spôsob, akým vnímajú minulosť, ako ju sprístupňujú nastupujúcej generácii a aj to, ako modelujú svoju budúcnosť i názory a postoje descendantov. Čas v tomto prípade umožňuje pohľad z jedného bodu (názoru respondenta) do troch línií – do minulosti, na súčasnosť a do budúcnosti.

Výskum etnicity a vnímania dejín na začiatku 21. storočia

Skúsenosti z 90. rokov sa podarilo efektívne využiť v ďalších empirických výskumoch, v ktorých sa reprezentatívnej vzorke respondentov distribuovali sociologické a sociálno-psychologické dotazníky k problematike etnicity, etnickej identity a národnostných vzťahov, s historicky motivovanými otázkami a s priamou participáciou historikov vo všetkých fázach ich realizácie. V rámci projektu *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti* sa v roku 2004 uskutočnil sociálno-psychologický výskum s aktívnou účasťou historikov. Objektmi výskumu boli príslušníci väčšiny (Slováci žijúci v etnicky zmiešaných oblastiach) a siedmich etnických menšín žijúcich na Slovensku: Česi, Maďari, Nemci, Rómovia, Rusíni, Ukrajinci, Židia. Výskumná vzorka zahŕňala celkovo 1280 respondentov, po 160 respondentov, zástupcov väčšiny a každej menšiny (spolu 8 podskupín). Boli to príslušníci inteligencie s minimálne stredoškolským vzdelaním (s výnimkou rómskej menšiny). Pri výbere výskumnej vzorky na základe výsledkov sčítania obyvateľov Slovenska z roku 2001 bol uplatnený kvótny výber z hľadiska veku respondentov, v štyroch vekových kategóriách (25 – 34 rokov, 35 – 44 rokov, 45 – 55 rokov, 55 a viac rokov), ktorý zohľadňoval pohlavie respondentov. Otázky v dotazníku boli začlenené do piatich tematických blokov: 1. identifikačné atribúty osoby, rodiny a domova; 2. etnická identita (povedomie o etnickej príslušnosti, otázky jazyka, vzdelávania a kultúry); 3. medzietnické vzťahy (história a súčasnosť); 4. ľudské práva, práva menšín a perspektívy rozvoja etnických komunit; 5. aktuálne otázky verejného a politického života. Tým boli vytvorené podmienky aj pre sledovanie historických tém aj chronologickej línie v odpovediach respondentov.

Dotazník sa zamerlal na identifikáciu názorov a výpovedí respondentov „o sebe“, ale aj ich hodnotenia a názory na etnické spoločenstvo ako celok. Odpovede respondentov boli hodnotené pomocou viacúrovňových štatistických analýz.³⁶

36 Interpretovali sa najmä štatisticky významné výsledky na minimálne 5 % úrovni štatistickej významnosti. Údaje sa analyzovali prostredníctvom štatistického balíka STATISTIKA. Výsledky boli publikované v dvoch rozsiahlych výskumných prácach: HOMIŠINOVÁ a VÝROST, eds. *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*. CD-ROM. Košice 2005 a ŠUTAJ et al. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch*. Ďalšie výsledky a čiastkové analýzy boli publikované v zborníkoch ŠUTAJ, ed. *Národ a národnosti na Slovensku – stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. Prešov

Výskum sa zopakoval s rovnakými otázkami a podobnými základnými charakteristikami výskumného súboru v roku 2017. Analyzovaný súbor v roku 2017 tvorilo 1151 respondentov. Objektom výskumu boli Slováci z národnostne zmiešaných lokalít a 6 etnických spoločenstiev žijúcich na Slovensku – Maďari, Nemci, Rómovia, Rusíni, Ukrajinci, Česi. V rámci jednotlivých skupín boli respondenti vyberaní kvótnym výberom na základe kritérií: príslušnosť k menšine, vek, pohlavie, vzdelanie. Výsledky a zistené rozdiely sú zverejnené v záverečnej správe z výskumu a v mnohých ďalších vedeckých štúdiách a článkoch.³⁷ To umožnilo porovnanie údajov po trinástich rokoch, čo z hľadiska historika predstavuje možnosť sledovať posun v názoroch respondentov v čase.

Môžeme konštatovať, že tu sa dotvorila schéma (vzorec) spolupráce sociálnych psychológov a historikov pri realizácii empirických výskumov s historickým zameraním. Základným bodom bolo dôkladné spracovanie historickej témy historikom a teoreticko-metodologická príprava sociálno-psychologických charakteristík, nástrojov, ktoré boli použité v dotazníkovom výskume. Na základe definovaných charakteristík, napr. etnickej identity, národnej hrdosti, stupňa ovládania materinského alebo štátneho jazyka, hodnotenia stavu národnostných práv, partikularizmu, univerzalizmu, inštrumentalizmu, primordializmu a iných zadefinovaných entít a nezávislých premenných (vek, vzdelanie, regionálna príslušnosť, rodová príslušnosť...) bolo možné postupne spracovať interpretáciu dotazníkových zistení a pomocou štatistických počítačových programov i viacstupňového triedenia realizovať interpretáciu dotazníkových zistení o historických udalostiach alebo etnických reáliách.

Z hľadiska historicko-chronologickej línie sme pri komparácii oboch výskumov postupovali: a/ pozorovaním všeobecne (nie individuálne) definovaného respondenta v chronologickej vertikálnej línii. Napríklad názory a postoje určitého typu respondentov (napr. Maďar, vysokoškolsky vzdelaný, 45 – 55 rokov, z vidieka, muž), ktorých sme sledovali vo výskume, položením tej istej otázky, s takými istými možnosťami, v dvoch po sebe nasledujúcich výskumoch; b/ hodnotením respondenta v chronologickej línii v sociálnej skupine (rodina, etnikum, pracovný kolektív, verejný priestor, geografický región a iné).

Princíp kladenia výskumných otázok bol postavený na hodnotení seba samého (*self-evaluation*) a na ascendentálnom či descendentálnom princípe hodnotene-

2004; ŠUTAJ, ed. *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov 2005; ŠUTAJ, ed. *Národnostná politika Slovenskej republiky po roku 1989*. Prešov 2005. Všetky publikácie sú prístupné na internete.

37 Podrobné informácie o výskume, výskumnej vzorke v oboch výskumoch prináša: ŠUTAJ et al. *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020)*. (Záverečná správa z výskumu). Prešov 2019. Na výskumnej správe sa podieľali aj: M. Ďurkovská, L. Heldáková, M. Kentoš, K. Kohoutová, J. Martonyik, J. Šutajová a J. Výrost.

nia. Pri takomto postupe respondent pripisuje (sociálnu, etnickú...) identitu a jej mieru sebe, svojim predchodcom a nasledovníkom. Tým vytvára názorovú krivku, ktorou sa dokumentuje význam, ktorý súčasník pripisuje histórii a budúcnosti. Výskumné princípy použité v týchto výskumoch majú všeobecný charakter a sú uplatniteľné aplikovaním sociálno-historickej metódy na rôzne historické situácie, udalosti, konštrukty či entity. Špecifikom používanej metodiky je, že sa pokúša (resp. dokáže) diferencovať na základe hlbšej analýzy sociálno-psychologických, demografických, geografických a historických faktorov rozdiely v odpovediach respondentov a preniká do hĺbky javu.

3. Vnímanie etnicity – inšpirácie pre interpretáciu dejín na príklade vzťahov Slovákov a Maďarov

V dôsledku „historického dedičstva“ slovensko-maďarských vzťahov významnú zložku kreovania národnej identity na Slovensku tvorí nazeranie na spoločné dejiny cez prizmu vzťahov ku krivdám a atrocitám, ktoré jednotlivé etnické spoločnosti postihli.³⁸ Z hľadiska politiky sa modeluje ako problém „vyrovnaní“ sa s minulosťou.

V ňom zohráva nezanedbateľnú úlohu aj to, akým spôsobom sa história „dávkuje“ prostredníctvom školského systému (oficiálnej pamäte), sprostredkovania historickej skúsenosti nasledujúcim generáciám (rodinnej pamäte). Na základe uskutočnených výskumov môžeme konštatovať, že obraz o slovensko-maďarských vzťahoch sa utvára na základe preferovania negatívneho historického dedičstva, ktoré je spojené s jeho nepochopenou, propagandistickou či deformovanou interpretáciou.³⁹ Počas dlhého obdobia spoločných dejín alebo vedľa seba plynúcich dejín to boli prevažne negatívne historické udalosti, politické kroky a rozhodnutia (pomadžarovanie, resp. poslovenčovanie, Trianonská mierová zmluva a odpovede maďarskej politiky na ňu v rôznych historických obdobiach, československá protimaďarská povojnová politika symbolizovaná v pojme tzv. Benešove dekréty), ktoré ovplyvnili spolužitie obidvoch spoločností a sú na obidvoch stranách vnímané ako historické krivdy. Výsledky dokumentovali stav historického vedomia, pohľad na spomínané historické udalosti, ale najmä na základe konštrukcií uvedených v predchádzajúcich častiach štúdie zazname-

38 Tento problém bol aktuálny aj pre iné výskumy identít na Slovensku, napr. KRIVÝ. *Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. Pramenná publikácia dát zo sociologického výskumu*. Bratislava 2004.

39 Podrobnejšie: ŠUTAJ a ŠUTAJOVÁ. *Maďarská menšina a vybrané historické a politologické aspekty národnostnej politiky na Slovensku (2004 – 2018)*. Prešov 2020. Z posledných psychologických výskumov postojov a stereotypov vo vzťahoch Slovákov a Maďarov môžeme spomenúť: BELÁN KANYICKÁ a POPPER. Attitudes and relations between the Slovak majority and the Hungarian minority in Slovakia. In *Intersection. East European Journal of Society and Politics*, 2022, Vol. 8, No. 3, s. 192-215.

návali posun, zblížovanie či dištanc v jednotlivých generačných segmentoch, etnických, profesijných a lokálnych skupinách v chronologickej línii zhruba tridsiatich rokov. Ukázali aj pozoruhodné a zásadné rozdiely v pohľade napr. respondentov slovenskej a maďarskej národnosti na historické udalosti a dejiny.⁴⁰

Dekréty prezidenta Edvarda Beneša ako výskumný problém

Ako príklad flexibility výskumných možností sociálno-historickej metódy uvedieme pohľad historikov na problematiku dekrétov prezidenta Beneša prostredníctvom sociologických a sociálno-psychologických výskumov.⁴¹

Vo verejnosti dekréty prezidenta Beneša fungujú ako symbol opatrení voči Nemcom a Maďarom, aj keď mnohé povojnové opatrenia sa realizovali na Slovensku nariadeniami Slovenskej národnej rady, na základe medzinárodných dohôd alebo rozhodnutiami mocností.⁴² Prvým krokom pri spoločnom postupe bolo čo najdôslednejšie historiografické spracovanie témy. Druhým sledovanie inštrumentalizácie problematiky v politike, v úzkej previazanosti s konceptom historickej pamäte. Tretím krokom bolo spracovanie historickej témy do otázok v dotazníku v rámci interdisciplinárne orientovaného empirického výskumu.⁴³ V rámci predchádzajúcich projektov, na ktoré nadväzovali aj výskumy z rokov 2004 a 2017, bola problematike Benešových dekrétov venovaná veľká pozornosť. Problematika vo verejnosti zostávala vo vleku stereotypov zavedených do vedomia obyvateľstva výučbou, rodinnou výchovou a politickou praxou.

Vo výskumoch z rokov 2004 a 2017 bola respondentom distribuovaná rovnaká otázka „*Aký je prevládajúci názor príslušníkov Vašej menšiny na tzv. Benešove dekréty ?*“ Respondenti odpovedali spôsobom ÁNO/NIE na šesť bipolárne zvolených výrokov: *Slováci by sa mali Maďarom a Nemcom ospravedlniť za Benešove dekréty; Maďari by sa mali Slovákom ospravedlniť za Viedenskú*

40 Výsledky a chronologické zmeny sú uvedené napr. v prácach: ZELOVÁ et al, Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov; ŠUTAJ et al. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (identita a politika)*. Prešov 2006 (spoluautori M. Homišinová, Z. Sáposová a J. Šutajová); ŠUTAJ. *History and National Identity*. In SWOBODA a VIERSMA, eds. *Politics of the Past: The Use and Abuse of History*. Bruxelles 2009, s. 193-204.

41 Popis získavania vzorky, realizácie výskumov a štatistického spracovania vrátane validity získaných údajov sú podrobne uvedené v ŠUTAJ et al, *Tendencie*, s. 17-25.

42 Pozri napr. ŠUTAJ. *Maďarská menšina v slovenskej politike*. In ŠUTAJ, ed. *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov 2005, s. 93-102.

43 ŠUTAJ; MOSNÝ a OLEJNÍK. *Prezidentské dekréty E. Beneša v povojnovom Slovensku*. Bratislava 2002; ŠUTAJ. *Benešove dekréty ako nástroj politickej propagandy*. In ŠUTAJ, ed. *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období*. Prešov 2004, s. 90-111; ŠUTAJ et al, *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch*; ŠUTAJ. *Slovak and Hungarian History – the subject of common view and confrontations of historians*. In IEDA a NAGAYO, eds. *Transboundary Symbiosis over the Danube II. Slavic*. Sapporo 2015, s. 15-29.

arbitráž z roku 1938; K vydaniu Benešových dekrétov najviac prispela maďarská a nemecká predvojnová politika; Benešove dekréty sú dôsledkom českého a slovenského nacionalizmu; Je potrebné odškodniť Maďarov a Nemcov za škody spôsobené Benešovými dekrétmi; Benešove dekréty je potrebné zrušiť, lebo môžu negatívne ovplyvniť život aj dnes.

Analýza zistených odpovedí ukázala rozdiely medzi respondentmi z hľadiska ich etnicity a veku, ale aj rozdiely u respondentov rovnakej národnosti v závislosti od roku distribuovania dotazníkov. Vo vnútri menšín, ktoré boli postihnuté dekrétmi (Nemci a Maďari) sa zatvárali nožnice medzi bipolárnymi výrokmi v rokoch 2004 – 2017. Poklesol počet respondentov, ktorí požadovali ospravedlnenie sa za Benešove dekréty; v roku 2017 boli respondenti ochotní v oveľa väčšej miere akceptovať výrok o ospravedlnení sa za Viedenskú arbitráž (v roku 2017 maďarskí respondenti boli ešte ústretovejší ako respondenti slovenskej národnosti). Respondenti českej národnosti zostali solidárni so stereotypným „slovenským“ riešením a v najväčšej miere požadovali ospravedlnenie za Viedenskú arbitráž.

Respondenti mohli vychádzať z predpokladu, že príčinou prijatia dekrétov prezidenta Beneša bola buď politika Nemecka a Maďarska, alebo to bol český a slovenský nacionalizmus. Významnú úlohu však mohli pripísať obom faktorom. Respondenti sa väčšinou rozhodovali vylučovacím, nie zjednocovacím spôsobom. Vo väčšej miere respondenti maďarskej a nemeckej národnosti akceptovali v roku 2017 výrok, že k Benešovým dekrétom prispela aj maďarská a nemecká predvojnová politika, ale za hlavnú príčinu povojnovej legislatívy naďalej považovali slovenský a český nacionalizmus. U respondentov slovenskej a v ešte väčšej miere českej národnosti sa zvýšil podiel tých, ktorí vyjadrovali súhlas s výrokom „*Benešove dekréty sú dôsledkom českého a slovenského nacionalizmu*“.

Kým v roku 2004 sa väčšina respondentov nemeckej aj maďarskej národnosti, na rozdiel od Slovákov a Čechov, domnievala, že je potrebné odškodniť osoby, voči ktorým sa dekréty uplatňovali, v roku 2017 sa tento rozdiel znížil. Aj časť respondentov slovenskej a českej národnosti vyjadrila súhlas s odškodnením.

Znížil sa počet respondentov, ktorí požadovali zrušenie dekrétov. V prípade respondentov maďarskej národnosti však v oboch kolách nadpolovičná väčšina požadovala zrušenie dekrétov a nesúhlasila s tvrdením, že za dekréty je zodpovedná aj nemecká a maďarská politika. Respondenti nemeckej národnosti boli menej konzekventní pri hodnotení výrokov ako maďarskí respondenti.

U respondentov slovenskej a českej národnosti boli odpovede na položené otázky zrkadlovým obrazom k respondentom nemeckej a maďarskej národnosti. Odmietali, že by sa Slováci mali Maďarom a Nemcom ospravedlniť za Benešo-

ve dekréty, nesúhlasili s odškodnením Maďarov a Nemcov za dekréty. Aj v tomto prípade sa však nožnice bipolárnych výrokov zatvárali. V konečnom dôsledku boli rozdiely medzi odpoveďami respondentov z hľadiska etnicity v roku 2017 menej výrazné ako v roku 2004.

Príčiny týchto zmien môžeme dedukovať z prebiehajúcich zmien v spoločenskej klíme: umiernené etnické prostredie predovšetkým po roku 2010 (absencia výraznejších etnických konfliktov na medzinárodnej slovensko-maďarskej úrovni, pozitívne zmeny v oblasti posilňovania samosprávy, kultúrnej a školskej politiky), zmeny v demografickej štruktúre obyvateľstva – starnutie populácie. Počet osôb, ktorí sami zažili opatrenia voči Nemcom a Maďarom po druhej svetovej vojne sa znižoval. Zásadne bola narušená kohézia „dvoch blokov“ (česko-slovenského a maďarsko-nemeckého). Tendencia znižovania priepastných dichotómnych rozdielov medzi respondentmi slovenskej a českej národnosti na jednej a maďarskej a nemeckej národnosti na druhej strane však zostávala zreteľná. Pri hodnotení Viedenskej arbitráže tiež fungoval aspekt etnickej dištancie, ale boli aj rozdiely medzi hodnoteniami maďarských a nemeckých respondentov. Respondenti nemeckej národnosti problém Viedenskej arbitráže nepocítovali ako „vlastný“ a najmä v roku 2004, menej už v roku 2017, akceptovali, že by sa Maďari mali ospravedlniť za Viedenskú arbitráž. Podobne sa etnická dištancia prejavila aj pri respondentoch českej národnosti, ktorí ospravedlnenie za Viedenskú arbitráž vnímali ako problém menej naliehavý. Okrem časovej dištancie od historickej udalosti môžu zohrávať úlohu aj zmeny vo vnímaní tejto historickej udalosti pod vplyvom oficiálnej historickej pamäte, v ktorej sa Viedenská arbitráž z hľadiska znalosti, vnímania historických krívd a tráum postupne marginalizuje a pre maďarských respondentov umožňuje byť tolerantnejšími, empatickejšími k „slovenskej krivde“ a z hľadiska slovenských respondentov ospravedlnenie za Viedenskú arbitráž nie je natoľko podstatné pre súčasnosť.⁴⁴

Z hľadiska historickej vedy sú osobitne zaujímavé odpovede respondentov v súvislosti s ich vekom.⁴⁵ Realizované výskumy potvrdili, že medzi dôležité faktory ovplyvňujúce odpovede respondentov patrí ich vek. Rozdelenie do vekových kategórií umožnilo analyzovať problematiku z hľadiska medzigeneračných súvislostí, akým spôsobom boli jednotlivé vekové kategórie respondentov ovplyvňované dobou, v ktorej prežili svoj aktívny život. Napríklad generácia nad 55 rokov prežila väčšinu svojho aktívneho života v období vlády komu-

44 Podrobné výsledky boli spracované najmä v monografii: ŠUTAJ et al, *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch*, s. 83-86, 113-115; ŠUTAJ et al, *Tendencie*, s. 122-128.

45 Všetky dôležité údaje o výskumnej vzorke, metodike, zbere údajov sú uvedené v: ŠUTAJ et al, *Tendencie*; Validita výsledkov je deklarovaná v spomínaných výskumných správach. Pripomíname, že výsledky boli interpretované minimálne na 5 % úrovni štatistickej významnosti.

nistického režimu či v povojnovom období, kým veková skupina respondentov do 34 rokov po roku 1989. Výsledky výskumov naznačili, že vek respondentov v prípade týchto „historicky“ ladených otázok zohráva významnú úlohu. Kým najstaršia a najmladšia generácia respondentov maďarskej národnosti sa domnievala, že Slováci by sa mali za Benešove dekréty ospravedlniť, v generácii 45 – 55-ročných to bola menej ako polovica respondentov, ale u respondentov najmladšej vekovej kategórie sa percento kladných odpovedí priblížilo vekovej kategórii nad 55 rokov.

Výsledky analýzy odpovedí respondentov v závislosti od ich veku ukazovali, že u najmladšej generácie respondentov maďarskej národnosti, ktorí absolvovali školskú prípravu po roku 1989, nedochádzalo k zblížovaniu s názormi slovenských respondentov, ale výrazne sa približovali, napr. v prípade názorov na Viedenskú arbitráž hodnoteniam respondentov nad 55 rokov. Za charakteristické môžeme považovať, že pri výrokoch, ktoré by mali nejakým spôsobom zasiahnuť samotných respondentov a ich príslušnosť k maďarskej menšine, či označiť túto menšinu, alebo maďarský národ ako ten subjekt, ktorý sa má ospravedlniť, respondenti volili ako modálnu odpoveď (odpoveď prevažujúcu nad ostatnými) alternatívu neviem. Takto odpovedali respondenti na otázku, či by sa Maďari mali Slovákom ospravedlniť za Viedenskú arbitráž a či otázka ospravedlnenia je vecou maďarskej menšiny a slovenskej reprezentácie. Jednoznačne v pozitívnom poli škály odpovedali respondenti maďarskej národnosti na otázku, či sa Slováci majú ospravedlniť za Benešove dekréty, že ospravedlnenie za krivdy by malo byť obojstranné a že vzájomné ospravedlnenie je vecou Slovenskej republiky a Maďarskej republiky.

Jednoznačne v negatívnom poli škály sa nachádzali odpovede na výrok *Maďari by sa mali Slovákom ospravedlniť za Viedenskú arbitráž*. Názory respondentov nad 64 rokov sa štatisticky významne odlišovali od všetkých ostatných vekových skupín. Na rozdiel od výskumu z roku 2004 sa ukázalo, že aj veková skupina do 34 rokov zhruba na rovnakej úrovni ako ostatné skupiny, mimo najstaršej generácie, odmietala ospravedlnenie sa za Viedenskú arbitráž. Dôvodom by mohlo byť, že ju považujú za medzinárodnopolitický akt, riešenie, ktoré sa uskutočnilo na základe medzinárodnej dohody (aj keď anulovanej medzinárodnými zmluvami), a preto nevidia dôvod pre ospravedlňovanie sa. Druhým možným vysvetlením by bolo, že ju považujú za dôsledok toho, akým spôsobom boli určené hranice po prvej svetovej vojne a za nápravu krivdy, ktoré sa udiali Trianonskou mierovou zmluvou.⁴⁶ Môžeme konštatovať, že čím bol vyšší vek

46 Vo výskume na vzorke učiteľov z roku 1992 sa ukázalo, že až 41 % respondentov maďarskej národnosti považovalo za spravodlivú hranicu, ktorá sa vytvorila po Viedenskej arbitráži, 26 % respondentov na túto otázku nevedelo odpovedať a 22 % respondentov nechcelo na túto už vtedy „provokatívnu“ otázku odpovedať. Len minimum respondentov označilo za

respondentov, tým bola väčšia miera, s akou respondenti požadovali ospravedlnenie sa Slovákov za Benešove dekréty.⁴⁷

Pokúsime sa stručne ilustrovať, aké sú možnosti interpretovať získané výsledky z týchto výskumov ako historický prameň, v súvislosti s vekom respondentov, etnicitou a dobou zberu údajov.

1. Zistené výsledky môžu demonštrovať stav skúmanej problematiky v dobe zberu údajov u respondentov, napr. z hľadiska etnicity, veku, regiónu, pohlavia.
2. Údaje môžeme komparovať, ak sme kládli tú istú otázku v porovnateľných výskumoch v rôznom čase (napr. 2004 – 2017). Umožňuje analyzovať zmeny v spoločnosti u totožných etník, vekových skupín a pod. Dokladá zmeny s časovým posunom, s odstupom rokov u vekovo rovnakých skupín, ale v rozdielnom čase.
3. Umožňuje porovnanie údajov u respondentov tej istej etnickej skupiny na položené otázky z hľadiska veku respondentov a doby zisťovania údajov.
4. Môžeme porovnávať údaje skupiny ľudí, ktorí sa narodili v približne v rovnakom čase. Z hľadiska historika výsledkom bude informácia, ako respondenti rôznej etnicity odpovedajú napr. na rôzne bipolárne formulované otázky, Je pritom možné porovnať aj názorový posun po rokoch, u tej istej vekovej kategórie pri generačnom posune (z hľadiska sčítaní obyvateľstva sa desaťročná perióda považuje za významnú pre sledovanie zmien), prípadne ich porovnať s inými vekovými skupinami.
5. Môžeme porovnať odpovede na tú istú otázku (alebo skupinu bipolárnych otázok) a zisťovať rozdiely z hľadiska veku respondentov, doby zberu údajov a etnicity respondentov.

Metodika spracovania údajov ponúka široké možnosti prezentácie prostredníctvom rôznych typov tabuliek a grafov.

Podobným spôsobom by sme mohli postupovať aj pri iných otázkach, čo by umožnilo porovnávať základné sledované faktory – teda nezávislé premenné (vek, pohlavie, bydlisko, etická príslušnosť) s ďalšími otázkami, ktoré sme zvolili v metodike výskumu (napr. názory na budúcnosť slovensko-maďarských vzťahov, postoje k politickým stranám, názory na administratívne členenie štátu

spravidlivé hranice, ktoré sa utvorili po I. svetovej vojne (trianonské), resp. hranice, ktoré boli vytvorené po druhej svetovej vojne, na základe mierovej zmluvy z roku 1947. Pozri: ZEEOVÁ et al, *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov*, s. 94-99.

47 Podrobné výsledky boli spracované najmä v monografii: ŠUTAJ et al, *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch*, s. 83-86, 113-115; ŠUTAJ et al, *Tendencie*; ŠUTAJ, *History and National Identity*, p. 183-204.

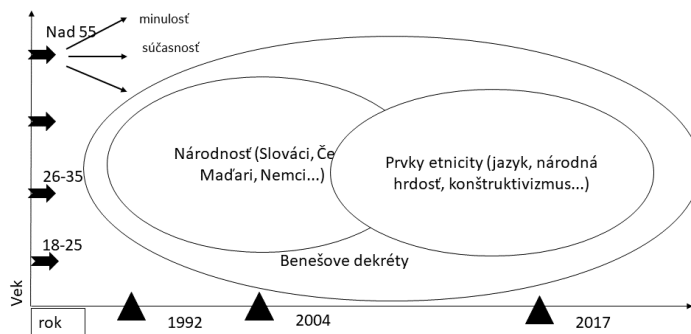
v súčasnosti, ale aj v minulosti, postoje k rôznym historickým otázkam, problematike spravodlivosti hraníc, vzťah k regiónom, regionalizmu, štátom, princíp partikularizmu a univerzalizmu; hrdosť na svoju etnicitu).⁴⁸

Z tohto hľadiska môžeme, s relevantným výsledkom pre historickú vedu, výskumný problém skúmať súbežne v rôznych dimenziách, ktoré majú aj časový, chronologický základ a sú prirodzenou platformou pre historiografiu.

Prvou dimenziou je etnicita (subjektívne vyjadrená príslušnosť k národnosti). Druhou je výskumný rámec, tematizácia problému (napr. etnicita, hrdosť, jazyk), teda výskumný problém reprezentovaný závisle alebo nezávisle premennou entitou, prípadne ich kombináciou; Tretou dimenziou je historický charakter položenej otázky, ktorú komparujeme (napr. Benešove dekréty); Ďalšou je čas uskutočnenia výskumu (napr. 2004 a 2017); Piatou dimenziou je vek respondentov (obdobie, v ktorom prežili aktívnu časť svojho života); Šiestou transgeneračnou dimenziou je pohľad respondentov v dobe zberu údajov na minulosť, súčasnosť a budúcnosť (resp. na ľudí žijúcich v týchto historických segmentoch).

Obrázok č. 1

Schéma multidimenzionálneho výskumu etnicity

Každú dimenziu môžeme skúmať samostatne, môžeme ju porovnávať s inou alebo inými dimenziami a na základe počítačovej a štatistickej simulácie (interpretácie výsledkov) môžeme zároveň porovnať (tak, aby boli získané v prípade

48 V rámci etnicity sa skúmal kognitívny aj emocionálny aspekt etnicity. Podrobnejšie výsledky analýz sú uvedené v: ŠUTAJ et al, *Tendencie*, s. 68-72; ŠUTAJOVÁ; ŠUTAJ a KACEROVÁ, eds. *Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia*. Prešov 2019.

dostatočne veľkej a reprezentatívnej vzorky validné výsledky) pre všetky tu prezentované dimenzie. Uvedená schéma reprezentuje reálne realizované výskumy a v literatúre uvedené publikačné výstupy.

Aj táto experimentálna skúsenosť nám dokladá, že využitie metód sociológie a sociálnej psychológie ako postmoderných pomocných vied historických je cestou, ako ich možno využiť ako prameň pre potreby interpretácie dejín.

4. Záver

Pre postihnutie základných problémov dejín súčasnosti je nevyhnutný interdisciplinárny prístup. Transfer poznatkovej základne, nielen so sociálnymi vedami, ale aj využitie poznatkov technických a prírodných vied sú predpokladom pre zmocnenie sa novej dynamiky života historiografiou.

Z hľadiska pracovných metód historika je nevyhnutná úzka kooperácia s inými vednými disciplínami, ktorých výsledky sú prameňom pre historika „dejín súčasného času“. Historik, ktorý bude tieto materiály využívať, musí poznať nielen ich výsledky, ale aj spôsob vzniku týchto prameňov, ich spracovania a to od fázy prípravy projektu, cez prípravu dotazníka a jeho distribúciu, výber respondentov a počítačové spracovanie získaných výsledkov a interpretáciu výsledkov. Za osobitne prínosné pre dnešné vedecké historické poznanie považujeme taký typ kooperácie, na ktorom sa vo všetkých fázach výskumu, spracovania a interpretácie podieľajú priamo aj historici.

Využitie počítačovej techniky a nových softvérových možností i počítačových a štatistických programov je jedna z možných ciest inovačných metód pre historický výskum v podmienkach elektronickej a digitálnej doby. Aj prezentované postupy je potrebné vnímať v kontexte rýchlych zmien, ktoré nastali v sledovanom období v oblasti internetových technológií. Mnohé postupy vo výskumoch realizovaných na SvÚ SAV boli intuitívne, iné mali systémový charakter. Napriek tomu, že sa mohli urobiť ináč a možno lepšie, opierali sa o poznanie problematiky, teoretické a metodologické poznatky v čase svojho vzniku. Z hľadiska budúcnosti výskumu etnicity, národnostných vzťahov a postavenia národnostných menšín na Slovensku je potrebné konštatovať, že historický výskum menšín (a nielen menšín) nevyhnutne bude musieť akceptovať aj také výskumné schémy a pramene, na ktoré sa dnes historici pozerajú s dešpektom.

O autoroch / About the authors

prof. PaedDr. Štefan Šutaj, DrSc.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Katedra histórie FF UPJŠ
Moyzesova 9, 040 59 Košice
Slovenská republika
e-mail: stefan.sutaj@upjs.sk
<https://orcid.org/0000-0002-2880-0574>

doc. PhDr. Jana Šutajová, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Katedra politológie FF UPJŠ
Moyzesova 9, 040 59 Košice
Slovenská republika
e-mail: jana.sutajova@upjs.sk
<https://orcid.org/0000-0003-4120-6024>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- BAČOVÁ, Viera. *Etnická identita a historické zmeny. Výskum obyvateľov vybraných obcí Slovenska*. Bratislava: Veda, 1996.
- BAČOVÁ, Viera, ed. *Historická pamäť a identita*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1996.
- BAČOVÁ, Viera, ed. *Teoreticko-metodologické východiská výskumu cigánskej rodiny a cigánskych obyvateľov*. Košice: SvÚ SAV, 1989.
- BAČOVÁ, Viera a KUSÁ, Zuzana, eds. *Identity v meniacej sa spoločnosti*. Košice: SvÚ SAV, 1997.
- CORDELL, Karl; ĽAGARIN, Timofey a OSIPOV, Alexander. *Institutional legacies of Communism: Change and Continuities in Minority Protection*. New York: Routledge, 2013.
- GAJDOŠ, Marian et al. *Rusíni/Ukrajinci na Slovensku na konci 20. storočia. K vybraným výsledkom historicko-sociologického výskumu v roku 2000*. Prešov: Universum, 2001.
- GYURGYÍK, László. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony: Kalligram, 2004, 120 o.
- HOMIŠINOVÁ, Mária a VÝROST, Jozef, eds. *Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie slovenskej spoločnosti*. CD-ROM. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 2005.
- KAMUSELLA, Tomasz. *Politics and the Slavic languages*. New York: Routledge, 2021.
- KRIVÝ, Vladimír. *Kolektívne identity na súčasnom Slovensku. Pramenná publikácia dát zo sociologického výskumu*. Bratislava: Sociologický ústav SAV; Etnologický ústav SAV, 2004.

- LAIFEROVÁ, Eva. *Problematika národa v slovenskej sociológii. Formovanie prístupov k téme národa*. Bratislava: Stimul, 2017.
- LAMPL, Zsuzsanna. *A saját útját járó gyermek? Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról*. Pozsony: Madách-Posonium, 1999.
- LAMPL, Zsuzsanna. *A szlovákiai magyarok politikai identitása 1989–1990-ben*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2020.
- LAMPL, Zsuzsanna. *A szlovákiai magyarok szociológiája. Szlovákiai és magyar 1*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2018.
- PARENÍČKA, Pavol. *Slovensko-maďarské storočie 1918/1920 – 2018/2020 v historických, historiografických, biografických a bibliografických poznámkach*. Martin: Matica slovenská, 2021.
- PAUKOVIČ, Vladimír et al. *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1990.
- PEKNÍK, Miroslav, ed. *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Bratislava: Veda, 2006.
- REGINÁČOVÁ, Nikola; ŠUTAJ, Štefan a ĎURKOVSKÁ, Mária, eds. *Etnické vzťahy na Slovensku na začiatku 21. storočia*. [online]. Košice: UPJŠ, Filozofická fakulta, 2020. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/11065_Etnicke-vztahy-na-Slovensku-na-zaciatku-21.-storocia.pdf>.
- RICHTA, Radovan et al. *Civilizácia na rázcestí – spoločenské a ľudské súvislosti vedecko-technickej revolúcie*. Bratislava: VPL, 1967.
- SOPÓCI, Ján. *Kultúra spolužitia obyvateľov národnostne zmiešaných oblastí južného Slovenska (záverečná správa z výskumu)*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2007.
- ŠUTAJ, Štefan. *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991.
- ŠUTAJ, Štefan et al. *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (identita a politika)*. [online]. Prešov: Universum, 2006. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/madarska_mensina_2006.pdf>.
- ŠUTAJ, Štefan, ed. *Národ a národnosti na Slovensku – stav výskumu po roku 1989 a jeho perspektívy*. [online]. Prešov: Universum, 2004. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: <<https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/narod-a-narodnosti-2004.pdf>>.
- ŠUTAJ, Štefan, ed. *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. [online]. Prešov: Universum, 2005. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/narod_a_narodnosti_trans.pdf>.
- ŠUTAJ, Štefan, ed. *Národnostná politika Slovenskej republiky po roku 1989*. [online]. Prešov: Universum, 2005. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/narodnostna_politika.pdf>.
- ŠUTAJ, Štefan et al. *Tendencie vývoja etnických vzťahov na Slovensku (komparatívny výskum národnostnej problematiky v rokoch 2004 – 2020). (Záverečná správa z výskumu)*. [online]. Prešov : 2019. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/2019-SUTAJ-Tendencie-vyvoja-etnik_.pdf>.
- ŠUTAJ, Štefan; MOSNÝ, Peter a OLEJNÍK, Milan. *Prezidentské dekréty E. Beneša v povojnovom Slovensku*. Bratislava: Veda, 2002.
- ŠUTAJ, Štefan a ŠUTAJOVÁ, Jana. *Maďarská menšina a vybrané historické a politologické aspekty národnostnej politiky na Slovensku (2004 – 2018)*. [online]. Prešov: Universum, 2020. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/2020-SUTAJ-SUTAJOVA_Madarska-mensina-2004-2018-s-doplňkom.pdf>.
- ŠUTAJOVÁ Jana; ŠUTAJ Štefan a KACEROVÁ, Barbara, eds. *Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia*. [online]. Prešov: Universum, 2019. [cit. 2023-

- 01-10]. Dostupné na: https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/def_R2019-SUTAJ-Stredoeuropske-suvvislosti.pdf
- VANĚK, Miroslav. *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989 : analýza výsledku výzkumu veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, 1994.
- VÝROST, Jozef a ZEEOVÁ, Alena. *Sociálno-psychologický výskum národnostných vzťahov. Úvod do etnopsychológie*. Bratislava: Pravda, 1988.
- WEINREICH, Peter a SAUNDERSON, Wendy. *Analysing Identity: Cross-Cultural, Societal and Clinical Contexts*. London; New York: Routledge, 2013.
- ZEEOVÁ, Alena et al. *Interpretácia slovensko-maďarských vzťahov v súvislosti s vybranými etnickými a sociálnopsychologickými charakteristikami (výsledky výskumu v súbore učiteľov)*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1992.
- ZEEOVÁ, Alena et al. *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien*. Bratislava: Veda, 1994.

Štúdie a články v časopisech a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BAČOVÁ, Viera. Primordialistické konštruovanie národa na Slovensku – medzigeneračné porovnanie. In *Československá psychológia*, 1999, roč. 43, č. 3, s. 205-215.
- BAČOVÁ, Viera. Primordiálny versus inštrumentálny základ etnickej a národnej identity. In *Československá psychologie*, 1997, roč. 41, č. 4, s. 303-313.
- BAČOVÁ, Viera a ŠUTAJ, Štefan. Porovnanie prístupov historického a sociálno-psychologického výskumu: model spolupráce. In VAJDOVÁ, Libuša, ed. *Interdisciplinárne prístupy k interdisciplinárnym a sociálnym vedám*. Bratislava: École des Hautes et Sciences sociales Paris; Ústav svetovej literatúry SAV; Institut français de Bratislava, 1994, s. 45-51.
- BAČOVÁ, Viera a ŠUTAJ, Štefan. Re-slovakization. The Changes of Nationality and Ethnic Identity in Historical Development in Slovak-Hungarian Environment. In DEVETAK, Silvo; FLERE, Sergej a SEEWAN, Gerhard, eds. *Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe*. München: s. n., 1993, s. 239-243.
- BARNOVSKÝ Michal. Slovenská spoločnosť v zrkadle výskumov verejnej mienky v rokoch 1948-1949. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 3, s. 469-503.
- BELÁN KANYICKSKA, Dóra a POPPER, Miroslav. Attitudes and relations between the Slovak majority and the Hungarian minority in Slovakia. In *Intersection. East European Journal of Society and Politics*, 2022, Vol. 8, No. 3, s. 192-215.
- BŮŽIK, Bohumil. Nerovnosti na ceste k rovnosti. In TÍŽIK, Miroslav a KMEŤ, Norbert, eds. *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu 1968*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2016, s. 586-646.
- GYARFÁŠOVÁ, Oľga. Sonda do historickej pamäti slovenskej spoločnosti zaostrená na mladých. In *Annales Scientia Politica*, 2015, roč. 4, č. 1, s. 23-33.
- HOMIŠINOVÁ, Mária; BAČOVÁ, Viera a FRANKOVSKÝ, Miroslav. Zo sociologicky a sociálno-psychologicky orientovaných výskumov národov a národností po roku 1989. In ŠUTAJ, Štefan, ed. *Národ a národnosti. Stav výskumu po r. 1989 a jeho perspektívy* [online]. Prešov: Universum, 2004, s. 308-325. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/narod-a-narodnosti-2004.pdf>
- HOMIŠINOVÁ, Mária; VÝROST, Jozef a ŠUTAJ, Štefan. Konfliktné body slovensko-maďarských vzťahov (vnímanie spoločnej histórie a hodnotenie národnostných vzťahov Maďarmi na Slovensku a Slovákmi v Maďarsku). In ŠUTAJ, Štefan, ed. *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty* [online]. Prešov: 2005,

- s. 158-169. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/narod_a_narodnosti_trans.pdf
- KAMBARA Yuko. Minorities and Democratic Values: Affinity and Contradictions for the Hungarian Minority in Slovakia Post-1989. In *Russian and East European Studies*, 2018, Issues 47, p. 65-85. DOI:10.5823/jarees.2018.65
- KUSALA, Orsolya. Nyelvi attitűdök vizsgálata két szociolinguistikai módszerrel. In *Fórum Kisebbségkutató Intézet*, 2021, Vol. XXIII, No. 1, s. 31-62.
- LANSTYÁK, István. Maďarčina na Slovensku – štúdia z variačnej lingvistiky. In *Sociologický časopis*, 2002, roč. 38, č. 4, s. 409-427.
- MANNOVÁ, Elena. Clió na slovenský spôsob. Problémy a nové prístupy historiografie na Slovensku po roku 1989. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 239-246.
- MANNOVÁ, Elena. Jubiläumskampagnen und Uminterpretationen des Slowakischen Nationalaufstands von 1944. In JAWORSKI, Rudolf und KUSBER, Jan, eds. *Erinnern mit Hindernissen : Osteuropäischen Gedenktage und Jubiläen im 20. und zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. Berlin: LIT Verlag Dr. W. Hopf, 2011, s. 201-240.
- MANNOVÁ, Elena. Új fogalmak - divat vagy székszerzés? In *Regio*, 2009, 20 évf, sz. 3, s. 81-86.
- PAŁKA, Elżbieta. Problematyka mniejszości narodowych na Słowacji. In PAŁKA, Elżbieta, ed. *Współczesna Słowacja. Sytuacja wewnętrzna i pozycja międzynarodowa*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum, 2010, s. 211-239.
- ŠKVARNA, Dušan; KOŽIAK, Rastislav a KMEŤ, Norbert. Slovenská historiografia v minulosti a dnes. (Reflexie vývoja po roku 1989). In SEDOVÁ, Tatiana, ed. *Pohľady do nedávnej minulosti a súčasnosti. Príspevok k stavu sociálneho a humanitného poznania*. Bratislava: Veda, 2020, s. 48-76.
- ŠUTAJ, Štefan. Benešove dekréty ako nástroj politickej propagandy. In ŠUTAJ, Štefan, ed. *Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom období* [online]. Prešov: Universum, 2004, s. 90-111. Dostupné na: https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/dekrety_edvarda_benesa.pdf
- ŠUTAJ, Štefan. Dekréty prezidenta Edvarda Beneša a autonómia – reflexie slovensko-maďarských vzťahov (na príklade komparácie výsledkov empirického výskumu 2004 a 2017). In REGINÁČOVÁ Nikola; ŠUTAJ, Štefan a ĎURKOVSKÁ, Mária, eds. *Etnické vzťahy na Slovensku na začiatku 21. storočia* [online]. Košice: UPJŠ, Filozofická fakulta, 2020, s. 110-138. Dostupné na: https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/11065_Etnicke-vztahy-na-Slovensku-na-zaciatku-21.-storocia.pdf
- ŠUTAJ, Štefan. History and National Identity. In SWOBODA, Hannes a VIERSMA, Jan Marinus, eds. *Politics of the Past: The Use and Abuse of History* [online]. Bruxelles: The Socialist Group in the European Parliament, 2009, s. 193-204. Dostupné na: https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2856_EN_politics_past_en_090603_1.pdf
- ŠUTAJ, Štefan. Interdisciplinary Accesses in the Researches of the Slovak-Hungarian Relationships in History. Possibilities of Cooperation of the Humanitarian and Social Sciences. In IEDA, Osamu a NAGAYO, Susumu. *Transboundary Symbiosis over the Danube: Rethinking the mening of Symbiosis-Past, Present And Future III*. [online]. Tokyo: Waseda University Press, 2018, s. 77-92. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: https://waseda.repo.nii.ac.jp/?action=repository_opensearch&index_id=2926
- ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina v slovenskej politike. In ŠUTAJ, Štefan, ed. *Národnostná politika na Slovensku po roku 1989*. Prešov: Universum, 2005, s. 93-102. Dostupné na: https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/narodnostna_politika.pdf
- ŠUTAJ, Štefan. Slovak and Hungarian History – the subject of common view and confrontations of historians. In IEDA, Osamu a NAGAYO, Susumu, eds. *Transboundary Symbiosis over the*

- Danube II. [online]. Sapporo: Slavic-Eurasian Research Center Hokkaido University, 2015, s. 15-29. Dostupné na: http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no29_ses/index.html
- ŠUTAJ, Štefan. Súčasná slovenská spoločnosť a pamäť ako jej diferencujúci činiteľ. In BAČOVÁ, Viera, ed. *Historická pamäť a identita*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1996, s. 118-135.
- ŠUTAJ, Štefan. Tendencie výskumu národnostných vzťahov a národnostnej politiky na Slovensku. In ŠUTAJ, Štefan; REGINÁČOVÁ, Nikola a HELDÁKOVÁ, Lucia eds. *Aktuálne otázky výskumu národnostnej politiky a národnostných vzťahov na Slovensku v 20. a 21. storočí* [online]. Prešov: Universum, 2017, s. 8-24. [cit. 2023-01-10]. Dostupné na: <https://svusav.sk/storage/uploads/publikacie/pdf/2017-sutaj-narodnostna-politika-sr.pdf>
- ŠUTAJ, Štefan. Zmeny národnej identity v historickom vývoji. In PLICHTOVÁ, Jana, ed. *Menšiny v politike. Kultúrne a jazykové práva*. Bratislava: Európska kultúrna nadácia, 1992, s. 164-168.
- ŠUTAJOVÁ, Jana. Názory na územnosprávne členenie Slovenska vo výskumoch v rokoch 2004 – 2017. In ŠUTAJOVÁ Jana; ŠUTAJ Štefan a KACEROVÁ, Barbara, eds. *Stredoeurópske súvislosti národnostného vývoja na začiatku 21. storočia*. Prešov: Universum, 2019, s. 78-89.
- TÍŽIK, Miroslav a KMEŤ, Norbert. Reforma alebo ľudová nespokojnosť? In TÍŽIK, Miroslav a KMEŤ, Norbert, eds. *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu 1968*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2016, s. 12-63.
- VÝROST, Jozef. K aktuálnym metodologickým problémom sociálno-psychologického výskumu národnostných vzťahov (výber respondentov výskumnej vzorky) In *Vedecké informácie SVÚ SAV*, 1981, roč. 3, č. 2, s. 83-95.
- ZAVŘELOVÁ, Alžbeta. Digital Humanities at Oxford summer school. In *Archivní časopis*, 2020, roč. 70, č. 3, s. 210-219.
- ZELOVÁ, Alena. Etnické postoje príslušníkov slovenskej a maďarskej národnosti v súvislosti s hustotou národnostného osídlenia. In *Vedecké informácie SVÚ SAV*, 1981, roč. 3, č. 1, s. 47-70.
- ZELOVÁ, Alena. Identita príslušníkov etnických menšín z národnostne zmiešaných oblastí Slovenska – sociálno-psychologický prístup. In *Slovenský národopis*, 1991, roč. 39 č. 2, s. 132-142.